

ГЛАГОЛНИЯТ ВИД КАТО СЕМАНТИЧНА И ПРАГМАТИЧНА КАТЕГОРИЯ

Мария Стоилова Жерева

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО –
Szegedi Tudományegyetem, BTK, Szláv Filológiai Tanszék, mzhereva@hotmail.com)

Видът в славянските езици принадлежи към семантичните свойства на глагола негова лексикална черта, характерна за по-голямата част от славянските глаголи – почти всеки глагол (с изключение на някои двувидови глаголи) съществува в свършен и в несвършен вид. Това свойство влияе на граматичните (флективни) форми на глагола (глаголни времена, деепричастия и др.). От това следва, че глаголният вид е класификационна категория на глагола (както родът при съществителните имена), със своите формални признаци, които могат да бъдат словообразователни средства например, в глагола *дам* СВ няма експонент, но в *давам* НСВ се изразява със суфикса *-ва-*, в *пиша* НСВ е без експонент, но в *напиша* префиксът *на-* сигнализира за СВ.

Традиционните определения на категориалната семантика на глаголния вид в лингвистиката (Иванчев 1971; Станков 1976; Шведова 1982; Бондарко 1983; Маслов 1984; Куцаров 1993) отразяват ролята на гледната точка на говорещия върху протичането на действието във времето за формирането на видовата семантика. Но при конкретния анализ на значението на глаголните видове тази роля като че ли все пак се недооценява. Трябва да се отчетат не само възможните ракурси на възприемане на една и съща ситуация, но и субективността на такова възприемане. Ето защо, в съвременните аспектологични изследвания, според нас, трябва да се застъпи анализът на вида (аспекта) като интерпретационна категория, без да се изпуска от вниманието фактът, че протичането на едно или друго действие може да бъде еднозначно определено и чрез обективната характеристика на означената ситуация.

При такъв, прагматичен, подход към анализа на видовата семантика неизбежно отслабва разграничението между глаголния вид и начините на глаголно действие. Т.е. на пръв поглед се нарушава основният постулат на А. Мазон и други лингвисти, които са поставили основите на славянската аспектология във втората половина на ХХ век. Но това нарушение е всъщност измамно, тъй като описанието на вида като прагматична категория отчита факта, че при означаване на една и съща ситуация фокусът на вниманието на наблюдателя може да бъде свързан не само с общата характеристика на действието от гледна точка на ограниченост/неограниченост, но и с различ-

ни детайли и конкретни начини за представяне на действието като продължителност/мигновеност, многоактност/едноактност, фазовост и т.н.

По такъв начин новите изследвания на съдържателната страна на категорията „глаголен вид“ и, по-широко на аспектуалността, дават когнитивна ориентация на теорията за значенията, което позволява вниманието на изследователя да се съсредоточи основно на ракурса при изобразяване на ситуацията, спецификата на нейното възприемане, отразена в езиковия знак.

Според нас, от изключителна важност за цялостното разбиране на категорията като фиксираща разпределението на действието във времето, се оказва нейният дискурсивен характер. С други думи, може да се предполага, че за установяване на спецификата на разпределение на действието, би следвало да се обърнем не само към лексикалното значение на глагола, но и към принципите на неговото включване в една или в друга форма в изречение (текст), дискурс. В такъв аспект са съвременните аспектологични изследвания: Leech (1983); Rappaport (1985); Борисова (1994); Падучева (1998) и др.

Смята се, че има някаква иконична зависимост между ограничеността на самото изречение или текст и рамката, в която човек възприема описваната ситуация. Така, изреченията *Той чете тази книга преди половин година* и *Той прочете тази книга преди половин година* се различават, първо, по това, че във фокуса на вниманието се оказват различни неща и включването им в менталното пространство не се характеризира идентично и второ, по това, че дадените изречения по различен начин се вписват в реалния текст. Последното въвежда в анализа понятието вътрешна темпорална структура *versus* външната темпорална структура (във връзка с другите изречения или таксиса на текста). Вътрешната структура показва областта на приложение на аспектуалните характеристики. Моделът на всяко изречение зависи от предиката, а той не може адекватно да бъде описан без указание за това как се разпределя действието във времето. От тук и делението на ситуацияите на статични/динамични, хомогенни/хетерогенни и др. (Grice 1975; Мелиг 1998).

Аргумент в полза на словообразователния характер на видовата опозиция е разнообразието на семантичните функции на префиксите и липсата на регулярност в образуването на деривати. Например, видовите двойки се образуват с различни префикси – за *чета* е *прочета*, за *пиша* – *напиша*, за *дишам* – *подишам*. Освен това, различните видови двойки характеризират различна полисемия, например *пиша* – *напиша* – *написвам*, *пиша* – *опиша* – *описвам*, *пиша* – *претиша* – *преписвам*, *пиша* – *надпиша* – *надписвам* и т.н.

По такъв начин видът може да се определи като лексико-семантично явление и класификационна категория на глагола. Нейните експоненти са словообразователни средства, но при отсъствие на морфологично изразяване, видът принадлежи към семантиката на глагола.

Както вече е отбелязано, съществува тясно взаимодействие между вида и семантичните свойства на глагола. Има глаголи, които детерминират НСВ: глаголи за състояние (*зная, намирам се, седя*), за движение (*разхождам се, пътувам*). Бихме могли да ги наречем примарни имперфективи (някои от тях са *perfectiva tantum*), например, *зная, умея* и др.). Противоположна позиция заемат глаголите, детерминиращи СВ, примарните перфективи. Семантично те означават някакво изменение и могат да се преобразуват във вторични имперфективи (*пиша – препиша – преписвам*).

В центъра на категорията „глаголен вид“ се намират глаголи, означаващи целеви действия и процеси. Те образуват видови двойки, а при тях примарен се явява глаголът от СВ (*купя – купувам*).

В тези глаголни двойки НСВ означава 1) актуални в протичането си целеви действия, насочени към достигане на резултат (*Той в този момент отваря вратата*) и 2) множество извършвани действия (*Той винаги трудно отваря тази врата*).

Първичните имперфективи (от типа на *зная*) се преобразуват във вторични имперфективи с инхоативно значение (*узнавам*) или със значение на ‘квант действие’ (*поразхождам се един час, посядам за половин час* и др.).

В някои аспектологични изследвания глаголи от типа *поседа, поразхожда се, пося* и др. се интерпретират като семантични имперфективи и само формални перфективи. Те имат много сходства с имперфективите – в отличие от първичните перфективи не означават целеви действия (стрежеж към достигане на резултата), за разлика от инхоативите не означават начало на състояние и поради това не могат да се съчетават с адвербиалите, характерни за глаголите, означаващи достигане (или стремеж към достигане) на резултата. От друга страна, те успешно се съчетават с дуративи, които са изключени при перфективите (*Той поседа два часа*).

Видът несъмнено е семантична категория, както на морфологично, така и на синтактично ниво (нивото, където се реализира неговото значение). На синтактично ниво глаголният вид като такъв не се изразява, доколкото на това ниво има място комбинацията на видовото значение и други глаголни категории, ситуацията, контекстът в широкия смисъл на думата. Ето защо семантиката на вида, собствено видовите значения могат да се преобразуват до такава степен, че да станат неузнаваеми, необясними и във връзка с това да бъдат причислени към областта на прагматиката. Прагматическо е, например, общофактичното значение на НСВ, употребата на НСВ в минало време с адвербиали от типа на *всичкото време, цялото време, целият ден* и др., употребата на вида в някои императивни изкази. Но появата на подобна употреба също има своята логика, която разбира се отнася към компетенцията на скритата граматика, но в повечето случаи може да бъде експлицирана. Прагматиката е област на изключенията, които само потвърж-

дават правилото. Това е област на експресивното, маркировъчното, неординарното използване на граматичните средства.

Категорията „глаголен вид“ на първо място е граматична категория, но разбира се, със семантични и прагматични последици.

От анализа на глаголният вид става ясно, че най-плодотворно е описанието му и като семантична, и като прагматична категория, но обект на семантиката и на прагматиката в този случай трябва да бъдат съвършено различни аспекти на категорията „вид“.

Прагматичните единици също носят информация, т.е. семантика, макар и да отразяват само „субективната“ характеристика на описаното (всичко, което е свързано с говорещия и с речевия акт). Например, местоимението *аз* означава говорещия в процеса на речевия акт, но не е особена „прагматика“, а непосредствено семантично съдържание на думата.

Видът показва кой от аспектуално значимите компоненти на лексикалното значение на глагола се акцентира логически, т.е. говорещият е под действието на модалната рамка на изказването. Следователно, тук има и субективна, прагматична информация (отношение към речевия акт и говорещия), но и обективна (характерът на действието, достигане/недостигане до резултата и др.), при това отделянето на едното от другото е трудно.

Доколкото чистовидовото противопоставяне в глаголните двойки не изменя лексикалното значение на глагола, видът безусловно е словоизменителна, а не словообразователна лексико-граматическа категория. По начина на изразяване е морфологична категория, макар че по съдържание видът включва взаимодействие на поредица явления със синтактична семантика (модалност, актуално членение, взаимодействие с контекста). Доколкото чистовидовото противопоставяне е винаги еднотипно (завършеност/незавършеност, едноактност/многоактност и т.н.), видовите значения безспорно са инвариантни, колкото и да е трудно да бъдат описани с лексикални средства. Не може да има частни значения, ако няма общи такива.

Видовата опозиция естествено се базира на чистовидовите двойки, но едновидовите глаголи не противоречат на системата. Просто има действия, които по своята същност не допускат друго представяне, както във вид на незавършен процес, така и във вид на завършен. Прибавянето на афикси към едновидовите глаголи би било процес на словообразуване, а не на видообразуване.

По наше мнение, за изходен пункт при определяне на глаголният вид би трябвало да се избере неговото семантично описание. Но описанието на условията за употреба предполага също и отчитане на прагматичната гледна точка, като при това под прагматика би трябвало да се разбира отчитането на ситуативните фактори. Например, предикацията от рода на *садя/посадя дърво* в качеството на денотат има хетерогенно явление на действителността, затова

лимитирането е възможно да бъде осъществено с помощта на свършени форми, а това е вече въпрос на семантично описание. Ако номиналната група се отнася до определено дърво, което вчера сме купили, несвършен вид не може да бъде уротребен „общофактически“, тъй като общофактичката употреба има за предпоставка това, че явлението, представено в ролята на денотат, може да се повтори, въпреки че денотираното явление от действителността в същност е представено един път. Например, *Ти сади ли дървото, което купихте вчера?* НСВ в дадения пример може да се отнася само към процеса, тъй като самото дърво не може да бъде посадено няколко пъти, то може само няколко пъти да се *пресади*. Но потенциалната повторемост е въпрос не на езика, а на нашето познание за света.

Освен хетерогенното описание на ситуацията, може да съществува и хомогенно описание – това са интранзитивните глаголи, които не образуват видови двойки, но могат да се перфективират, т.е. могат да бъдат представяни като ограничени. Перфективацията се осъществява чрез „аспектуални“ начини на действие, т.е. такива, които имат функция да ограничават хомогенното описание на ситуацията, например, да означават начало, прекъсване, определен квант на ситуацията и др. В случая терминът „аспектуален начин на действие“ употребяваме за отличие на начините на действие, които перфективират хомогенното описание на ситуацията, от други начини на действие, като допълнителното, неутрализиращото и други, които също могат да бъдат образувани от трансформативи.

В заключение, трябва да кажем, че според нас най-плодотворно е комплексното семантично–прагматично описание на вида.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, А.В. 1983, *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград: Наука.
- Борисова, Е.Г. 1994, Прагматические аспекты употребления видовых форм глагола. В кн.: *Русский глагольный вид в прикладных исследованиях*. Москва: Наука, 213–236.
- Иванчев, Св. 1971, *Аспектуалността в славянските езици*. София: БАН.
- Куцаров, Ив. 1993, *Проблеми на българската морфология*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство.
- Маслов, Ю.С. 1984, *Очерки по аспектологии*. Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Мелиг, Х.Р. 1998, Вид, отрицание и референциален статус глагольной предикации в тексте. В кн.: Черткова, М.Ю. (отв. ред.) *Типология вида: Проблемы, поиски, решения (Материалы международной конференции, 16–19 сентября 1997 г., МГУ им. М.В. Ломоносова)*. Москва: Языки русской культуры, 289–304.

- Падучева, Е.В. 1998, Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе. В кн.: Черткова, М.Ю. (отв. ред.) *Типология вида: Проблемы, поиски, решения (Материалы международной конференции, 16–19 сентября 1997 г., МГУ им. М.В. Ломоносова)*. Москва: Языки русской культуры, 332–342.
- Станков, В. 1976, *Конкуренция на глагольных видах в болгарском книжном языке*. София: БАН.
- Шведова, Н.Ю. 1982, *Употребление видов глагола в условиях конкуренции*. Москва: МГУ.
- Grice, H. P. 1975, Logic and conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Leech, G. N. 1983, *Principles of pragmatics*. London – New York: Longman.
- Rappaport, G. C. 1985, Aspect and modality in context of negation. In: Flier, M. S. – Timberlake, A. (eds.), *The scope of Slavic aspect*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 194–223.